زمانی دایک و □□ژ□ک. نووسین و تو□ژین□و□: ه□م□ر ن□ریاوی

کلیل□وش□: زمانی دایک،زمانی ئ□ردوو،زمانی ب□نگالی،زمانی کوردی،ه□ژار موکریانی،خانای قوبادی

د□ستپ□ک: زمان ب□ پ□ناس و ناسنام□ی ه□موو ن□ت□و□ی□ک داد□نر□ت. زمانی دایک، ب□ زمانی ی□ک□می مندا□ د□گوتر□ت و ی□ک□م زمانیش د□ت□ ئ□ژمار ک□ مندا□ ف□ری د□ب□ت و د□کاری د□ن□ت و ئ□ویش بریتیی□ ل□ ب□ش□کی س□ر□کی ناسنام□ی ک□س□کی، جقاکیی و چاندیی زار□ک. ل□ □استیدا زمانی دایک،ب□و زمان□ د□گوتر□ت مر□ ب□ ی□ک□مجار ف□ری د□ب□ت،توانای ب□س□ردا د□شک□ت،باشتر د□توان□ت پ□ی بئاخف□ت ، ب□کاری ب□ن□ت،خ□ی پ□ بناس□ت و خ□ونی پ□ ببین□ت.
زمانی کوردییش، ب□ ی□ک ل□ زمان□ ه□ر□ د□و□□م□ند□کانی س□رگ□ی ز□وی دا□نر□ت ک□ خودانی چوار دیال□کتی د□رین و ز□نگین□ ک□ ه□ر کام□ ل□م زاراوان□یش،د□یان بنزاریان ل□ د□ک□و□ت□و□.
م□ژووی خ□بات ل□ پ□ناو پاراستنی زمانی دایکدا مخابن ب□خو□ن د□نووسر□ت□و□ و ئ□م دیر□ک□یش د□گ□□□ت□و□ ب□ سا□ی 1952 و خ□پیشاندانی ب□نگال□کانی بن حوکمی □ژ□م و د□ست□□اتی ئ□و کاتی پاکستان ک□ د□ی□ویست زمانی ئ□ردوو ب□ز□ر□مل□ ب□س□ریاندا بس□پ□ن□ت.
ئ□م تو□ژین□و□ی□ د□ی□و□ت س□ر□تا ئاو□□ک ل□ خودی پ□ناس□ی زمانی دایک و پاشانیش گرینگیی و بای□خی زمانی دایک بدات□و□ و ئ□و □استیی□یش بخات□ ب□رد□م خو□ن□ر ک□ تا چ□ند□ گرینگ□ مر□ ب□ پاراستنی کولتوور و چاند□ک□ی خ□، پار□ز□ری زمان□ک□ی ب□ت.
م□ژووی□ک ب□ زمانی دایک:
نیوچ□ دوو□گ□ی هیندستان ک□ س□رد□می خ□ی ل□ بن □ک□ف و حوکمی ب□ریتانیدا بوو□،ل□ سا□انی 1947-1948دا گ□□ان□کی قوو□ ب□خ□و□ د□بین□ت و چوار و□ات د□بن□ خاو□نی کیانی س□رب□خ□ی خ□. ی□ک ل□م و□اتان□ پاکستان د□ب□ت ک□ ل□ ب□شی □□ژاوای، خ□□ک□ک□ی ب□ ئ□ردوو و ب□شی □□ژه□□اتی ب□ زمانی ب□نگلایی یان ب□نگالی قس□ د□ک□ن. □□ژی 21ی ف□بریو□ری سا□ی 1952 ش□□ش□ک ل□و پار□ی بن حوکمی پاکستان ل□ لای□ن ب□نگالیی□کان□و□ د□ست پ□ د□کات ک□ ئ□رچی خو□ن د□□ژ□ت ب□□ام ل□ ئ□نجامدا د□ست□□ات و □ژ□می پاکستان پ□ملی زمانی ب□نگالیی□کان د□ب□ت و ب□ ف□رمی ددان ب□ زمانیاندا د□ن□ت.

دیاکۆ هاشمی(1965)، نووسەر و زمانناسە لە وتارێکدا سەبارەت بە زمانی دایک دەنووسێت: "هەموو یاسا نێونەتەوەییە جیهانییەکان پاڵپشتی لە مافی زمانیی نەتەوەکان دەکەن. باشترین میناک لەو پەیوەندییەدا "جاڕنامەی جیهانیی مافی زمان"ە کە "حەسەن قازی"(1946)لە زمانی ئینگلیزییەوە وەریگێڕاوەتەوە سەر زمانی کوردی. بۆ نموونە لە ماددەی 26دا دەڵێ: "هەموو کۆمەڵگە زمانییەکان لێیان دەوەشێتەوە پەروەردەیەکیان هەبێ کە دەرفەت بدا بە ئەندامەکانیان بە تەواوی زمانی خۆیان فێر بن و لێی ڕابێن".

(دیاکۆ هاشمی،زمانی دایک)

لە وڵاتانی زۆرتر تاکڕەوی جیهانی سێیەمدا کە باوەڕیان بە یەک زمان، یەک نەتەوە و یەک ئاڵا هەیە،لەمێژە ئەم سیاسەتە پەیڕەو دەکرێت و دەرفەتی ئەوە بە کەمەنەتەوەکانی نێو ئەو وڵاتانە نادرێت لە پەنا زمانی فەرمیدا،زمانی نەتەوەکانی دیکەیش بخوێندرێت و پێی بنووسرێت. هەر ئەم سیاسەتە چەوتە،دەنگی نەتەوە بندەستەکانی کە خودان زمانی سەربەخۆن، بەند کردووەتەوە و ئەم نەتەوانەیش لە پەناو پاراستنی زمانەکەی خۆدا تا هەنووکە خەباتێکی دوور و درێژیان کردووە و هێشتایش ئەم خەباتە هەر درێژەی هەیە و بە سەد داخەوە هێشتاکە گەلێک وڵات و ڕژێم هەیە کە دەرفەتی خوێندن و نووسین بە زمانەکانی دی نێو چوارچێوە دەستکردە جوگرافیاییەکەی خۆی نادات.
کوردیش، یەک لەو نەتەوە دێرینانەی مێژووی مرۆڤایەتی دێتە ئەژمار کە پاش دابەشکران لە نێوان چوار ڕژێمدا هەر لەو سەردەمەوە تا هەنووکە بۆ پاراستنی زمانەکەی خۆی خەبات دەکات و لەم پێناوەیشدا قوربانییەکی زۆری داوە لە هەرگیز دەستبەرداری زمانەکەی نەبووە و هەنووکەیش لەسەر داوا ڕەواکەی مکوڕە.

شاعیر و وەرگێڕی ناوداری کورد"ناسر حیسامی"(1959) خاوەن شیعرێکی گەلێک ناسک و پاراو لەم پەیوەندییەدایە کە قسەی نێو ناخی گشت تاکێکی کورد دەکات:

مەلان کاتێک لە باغان پەل دەبەستن
درەخت کاتێک لەبەر باران دەوەستن
کە نەیزاری قەراخ گۆلاو لەبەر (با)
وەکوو شمشاڵ ژەنێک،شمشاڵ بەدەستن
مرۆڤی سەرزەوی کاتێک کە شادن،
کە غەمبارن،کە هوشیارن،کە مەستن
کە گیانداران لەبەر ئازار دەناڵێن
دەنا کاتێک ئەویندار و بەهەستن

هەمووی بە زمانی خۆ دەدوێ و دەخوێنێ
ئەدی بۆچی زمانی من دەبەستن؟
(زمانی دایک، ناسر حیسامی)

2ی ڕەشەمەی(21ی فێبریوەری) ساڵی 1999 لە لایەن ڕێکخراوی نەتەوەکانەوە بە داکۆکی و پشتیوانی لە زمانی کەمە نەتەوەکان و پاراستن و پێشگرتن بە فەوتانی زمانیان، بە ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک ناودێر کراوە.

بەڵام ئەم ڕۆژە(2ی ڕەشەمە)،لە نێو ڕووپەڵی ڕۆژمەری نەتەوەیی مەدا،ڕۆژی کۆچی دوایی کەسایەتییەکی نەتەوەپەروەریشە کە هەموو تەمەن و ژیانی خۆی بە زمان و چاندی میللەتەکەی بەخشی.

هەژار موکریانی(1921-1991)، یەکێکە لە کۆڵەکە و ئەستووندەکە سەرەکییەکانی پارێزەری چاند و زمانی کوردی کە لە ڕێی شیعر، وەرگێڕان و نووسینەوە،زۆرترین ڕازە و خزمەتی زمانەکەی کردووە. هەژار بە یەک لە خەمخۆرە هەرەقەتییەکانی ئەم زمانەیش دادەنرێت، تا بەوەندەرە دەڵێ:

بە کوردی دەژیم، بە کوردی دەمرم
بە کوردی دیدەم،وەرامی قەبرم
بە کوردی دیسان زیندوو دەبمەوە
لەو دنیاش بۆ کورد تێهەڵدەچمەوە
(بۆ کوردستان،هەر کوردم،ل21)

لەسەر مێژووی ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک، گەلێک پەڕتووک نووسراوە و بە سەدان وتاری زانستییش بڵاو بووەتەوە. بۆیە بە پێویست نازانم پتر لەسەر ئەم پرسە بڵێم.

ئەوەی بە لای منەوە گرینگە و پێویستە هەڵوەستەی لەسەر بکرێت،سیاسەت و پلانی فەرهەنگییە کە زمان بە کۆڵەکە سەرەکییەکەی لەقەڵەم دەدرێت و گەرەک کورد لە ڕێی سیاسەتێکی ڕوونی فەرهەنگییەوە،هەر لە ژێرخانەوە دەست پێ بکات و پەروەردەی بنەڕەتی بەهەند وەربگرێت. ئێگینا دواتر ئاڵۆزستانێک چێ دەبێت و هەر یەکە و لە سووچێکەوە(بە ناوی زمانی دایک)،بە تەورەکەی دەستی،پەل و پۆی دارەکەی دەبڕێتەوە.کەس دژ بە فرەزاراوەیی و ئاوەدانەوەی هەرەقەتی لە دیالێکتە هەرە دەوڵەمەندەکانی زمانی کوردی نییە و بگرە لەسەر هەمووانیشە بەهەندیان وەربگرین.

ئەمە ڕاستییەکی هەژێنەرە کە هەر لە تەنیشت خۆمانەوە بە دەیان و بگرە سەدان زانستوەری کوردمان پێ شک دێت کە هەرگیز زمانی نەتەوەکەی خۆ،ڕۆژێک لە ڕۆژان نەبووەتە خەم و پەرۆشیان. تەنانەت زۆر جار لە کۆڕ و کۆنفرانسەکانیشدا سووکە بە لای زمانەکەی خۆدا

تێدەپەڕن کە گوایە،زانستیی نییە. نابێژن بە خۆ هەرگیز توانای نووسینی وتارێکی زانستییمان بە زمانی خۆ نییە.
پێ ڕوونە شێوە هزرینی بەشێک لە مرۆی زانستوەری کورد لە بن کارتێکەری زمانی سەردەستدایە و تا ئێستا نەیتوانیوە خۆ لە بن هەژموونی ئەو زمانە دەرباز بکات. چونکە هەشتاکە لەژێر سێبەری ترسناک و بەری پەروەردە بە زمان و ئەقڵییەتی زاڵە و سەردەستدایە و بە خۆیشی باوەڕی بە خۆی و ناسنامەکەی نییە.

بەڵام با بزانین زمانی دایک چلۆن پێناسە دەکرێت و بۆچ گرینگە بەم زمانە بخوێنینەوە و بنووسین؟

وشەی دایک،لە باری زمانییەوە مەبەست هەمان سەرەکییە؛بەیە زمانی دایک، هەمان زمانی باوباپیرانی مرۆیە. بە واتایەکی دی،زمانی دایک،بەو زمانە دەگوترێت کە مرۆ یەکەمجار فێری دەبێت،توانای بەسەردا دەشکێت،باشتر دەتوانێت قسەی پێ بکات،بەکاری بێنێت،خۆی بناسێت و خۆونی پێ ببینێت.
بە زمانەکی دی،زمانی دایک،زمانی یەکەمی منداڵە و یەکەم زمانە کە زاڕۆڵە فێری دەبێت و دەکاری دەنێت و ئەویش بریتییە لە بەشێکی سەرەکی ناسنامەی کەسەکی، کۆمەڵایەتی و چاندیی زارۆک.

ئەی بۆچ زمانی دایک گرینگە؟

چونکە،زمانی دایک،شوناسی نەتەوەیە.هۆکارە بۆ ڕەنگدانەوە و وەرگرتنی دابونەریتی کۆمەڵایەتی نەتەوەکەی. لە ڕێی زمانی دایکەوە،منداڵ دەتوانێت باشتر خۆی بناسێت و هەست بە ناسنامەی بکات و باشتر دەتوانێت تواناکانی دەربخات. هۆکارە بۆ فێربوونی زمانی دووەم و هەروەها کرانەوەی بە ڕووی ناسینی زمانی نەتەوەی تردا. دەنگی دایک و سۆزی،وا لە منداڵ دەکات لە بیرکردنەوە و فێربووندا کاراتر و چالاکتر بێت.
بە گۆشکردن،منداڵ پەیوستی بە سۆز و خۆشەویستیی دایک و باوک هەیە و ئەمەیش لە ڕێی زمانەوە دەگوێزرێتەوە.
پرۆفیسۆر "کاتلین هەگ"،زمانناس دەڵێ: "لە ڕێی زمانی دایکەوە دەتوانیت باشتر هەست و نەستت دەرببڕیت".
دوکتۆر "موحەڕەم ئاقازادە"(1347ی هەتاوی،1968)توێژەر و ڕاوێژکاری پێشووی بەشی فێرکاری لە بەرنامەی ڕێکخراوی نەتەوەکان،دەڵێ: "ئەوەی زمانی یەکەمی،زمانی خوێندنگە نییە،لە قوتابخانەدا تووشی نائەمنیی و ناهەوریی لە باری سۆزداریی و عاتیفییەوە دەبێت".
"ئیسمایل بێشکچی"(1937)،کۆمەڵناسی تورک و گەورە داکۆکیکاری مافی کوردان،دەڵێ:"ئەگەر بتەوێت نەتەوەیەک سەرشۆڕ و کۆیلە و بێناسنامە

بێت، پێویستە ئەلفبێی ئەو نەتەوەیە لەناو ببرێت و، ڕێگا نەدرێت بە زمانی دایکیی خۆی بدوێت".

شاعیری گەلپەروەری کورد، عەبدوڵڵا پەشێو(1946)یش دەبێژێت:"زمان،شەرەفمانە، ناموسمانە، غیرەتمانە، هەموو شتێکمانە".

ئەنجام:

زمان بە پێناس و ناسنامەی هەموو نەتەوەیەک دادەنرێت. مێژووی خەبات لە پێناو پاراستنی زمانی دایکدا مخابن بەخوێن دەنووسرێتەوە و ئەم دیرۆکەیش دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 1952 و خۆپیشاندانی بەنگالەکانی بن حوکمی ڕژێم و دەستەڵاتی ئەو کاتی پاکستان کە دەیویست زمانی ئوردوو بەزۆرەملێ بەسەریاندا بسەپێنێت. بەڵام سەرەنجام ڕژێمی ئەو کاتی پاکستان ددان بە زمانی بەنگالیدا دەنێت و ئەم زمانە مافی خۆی وەردەگرێت. ڕێکخراوی نەتەوەیەکانیش بۆ داکۆکی و پشتیوانی لە زمانی کەمەنەتەوەکان و پاراستن و پێشگرتن بە فەوتانی زمانیان، ڕۆژی 21ی فەبریوەری ساڵی 1999 بە ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک ناودێر دەکات. زمانی کوردییش، بە یەک لە زمانە هەرە دەوڵەمەندەکانی سەرگەی زەوی دادەنرێت کە خودانی چوار دیالێکتی دێرین و ڕەنگینە کە هەر کامە لەم زاراوانەیش، دەیان بنزاریان لێ دەکەوێتەوە. جگە لە پارێکی کوردستان(باشوور) ئەم زمانە هەرگیز بە فەرمی ددانی پێدا نەنراوە و دەرفەتی خوێندن و نووسین بەم زمانە نەدراوە کەچی سەرباری هەموو کۆسپ و تەگەرەکانی بەردەم، توانیویەتی خۆی بپارێزێت.

فرەزاراوەیی لە نێو زمانی کوردیدا ڕاستە زۆر جار سەرئێشە دروست دەکات بەڵام سەرەشێیەکی شیرینە و گەر بە شێوەیەکی ئاوەزمەندانە و بە بیرێکی نەتەوەییەوە سەیر بکرێت، دەتوانێت فاکتەرێکی بەهێز بۆ یەکگرتوویی نەتەوەییش بێت. لێرەوە ئەرکی ئێمەی کورد لەم سەنگەوە گەلێک قورستر دەبێت کە پێویستە لە پێنا ناساندنی دیالێکتێک بە زمانی فەرمی، ئەو دەرفەتەیش بە شێوەی یەکسان بخرێتە بەردەم ئاخێوەرانی زاراوەکانی دیکەیش کە هەر کامە لە چوارچێوەی جوگرافیاییەکەی نیشتمانەکەیدا بە دیالێکتەکەی خۆی بخوێنێتەوە و بنووسێت تا هەموو پێکەوە ڕاگری خودی کۆڵەکە سەرەکییەکە بن کە ئەویش زمانی کوردییە و هەر لەم ڕێگەیشەوە دەتوانین هەستی نەتەوەیی لە نێو ناخماندا بڵندتر بکەینەوە و هەرگیزیش بەدیدەی هەڕەشە و مەترسی چاو لە هیچ کامە لە دیالێکتەکانی زمانەکەمان نەکەین.

با هەموومان وەک خانای قوبادی(1704-1778) چاو لە زمانەکەمان بکەین:

ڕاستەن مواچان فارسی شەکەرەن
کوردی جە فارسی بەڵ شیرینتەرەن
پەی چێش؟ نە دەوران ئەی دنیای بەدکێش
مەحزووزەن هەر کەس بە زوبان وێش
(خوسرەو و شیرین،ل14)

ژێدەر:

1 – ڕۆژی نەونەوەیی زمانی دایک،دیاکۆ هاشمی،ماڵپەڕەی یاگەی زمانی کوردی
2 – ڕووپەڕەی ناسر حیسامی لەسەر تۆڕی فەیسبووک
3 – بۆ کوردستان،دیوانی هەژار،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس،چاپی چوارەم،هەولێر،2001
4 – ڕۆژنامەی شەرق و ماڵپەڕەی ئەسغەر زارع کەهنموویی asgharzareh.ir، شەممە 3ی ڕەشەممەی 1392ی هەتاوی
5 – ڕۆژنامەی “شەرق”،ژمارە 1471 ،ڕۆژی 3/12/1390،لاپەڕەی 19
6 – گۆڤاری بەیان،ژمارە 17،جۆلای 2021،بۆچ دەبێت بە کوردی بخوێنینەوە و بنووسین،هەمەر نەریاوی
7 – خوسرەو و شیرین،خانای قوبادی،لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاریی کورد، بەغداد،1975
و هەروەها چەندان ڕووپەڕەی دیکە لەسەر تۆڕە جڤاکییەکان